

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

Шевчук Оксана Юріївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано та з'ясовано сутність і визначення терміна "принцип", на основі проведеного порівняльного аналізу запропоновано авторське визначення принципів оперативно-розшукової діяльності, розкрито їх ознаки, зміст і правову основу.

Ключові слова: принцип; ідея; вимога; норма права; закон; принципи оперативно-розшукової діяльності; правова основа принципів оперативно-розшукової діяльності.

Осуществлен анализ и выяснены сущность и определение термина "принцип", на основе проведенного сравнительного анализа предложено авторское определение принципов оперативно-розыскной деятельности, раскрыто их признаки, содержание и правовую основу.

Ключевые слова: принцип; идея; требование; норма права; закон; принципы оперативно-розыскной деятельности; правовая основа принципов оперативно-розыскной деятельности.

Analyzed and clarified the nature and definition of "principle" on the basis of comparative analysis the author offered the determination of the principles of operational investigative activity, revealed their features and contents, defined the legal basis of the principles of operational investigative activity.

Keywords: principle; the idea; claim; legal rule; law; principles of operational investigative activity; the legal basis of the principles of operational investigative activity.

Проблема наукового розуміння сутності принципів має сьогодні актуальне теоретичне й практичне значення: вона концентрує не тільки історичні, філософські, моральні та юридичні, а й сучасні

соціально-політичні аспекти української юридичної науки. Тому необхідно з'ясувати правову природу такого явища, як принцип, його сутність і визначення.

Термін "принцип" застосовують лише до тих категорій, які є основоположними, оскільки принцип – це теоретичне узагальнення сутності відповідного явища, відображення реальності й чинних у ній закономірностей. Принципи, як зазначав Ф. Енгельс, не застосовують до природи й людської історії, а абстрагуються від них; не природа й людство уподібнюються з принципами, а навпаки, принципи правильні, лише постільки, наскільки вони відповідають природі та історії [1, с. 34].

У філософському розумінні "принцип" (від лат. *principium* – основа) – основа, початок, керівна ідея, головне правило поведінки. З цього приводу В. Рудейчук зазначає, що принципи – це відправні ідеї, основоположні засади, що визначають сутність права [2, с. 52].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що принципи – це вихідні, керівні ідеї про найбільш істотні закономірності, що мають основне значення, це основні правила, з яких немає виключень [3, с. 941]. І. Козинець вважає, що термін "принцип" означає основу, вихідне положення, тобто основну ідею, провідну думку, керівне положення, що мають бути застосовані, використані чи дотримані в тій чи іншій сфері людської діяльності [4, с. 174]. Принципи відображають об'єктивні та суб'єктивні засади, їх нормативний характер. Правових принципів за межами норм права не існує. Ідеї про принципи, їх сутність і зміст можуть розроблятися науковцями, політиками. Проте лише після законодавчого закріплення ці ідеї набувають загальнообов'язкового значення [5, с. 13].

В юридичній літературі питання про визначення та сутність принципу досі не вирішено однозначно. Одні науковці вважають, що принципи – категорія об'єктивна [6, с. 22], інші – юридичні принципи трактують як основні ідеї й поняття, що виражають сутність історичного типу права [6, с. 64–65]. Деякі дослідники акцентують увагу на тому, що принципи є сферою правосвідомості, правової ідеології та науки [7, с. 22], інші – відносять їх до змісту досить широко визначеного чинного права [8, с. 3].

А. М. Колодій у монографії "Принципи права України" зазначає, що будь-які принципи – продукт людської діяльності. Вони є соціальним явищем – як за джерелом походження, так і за змістом [9, с. 44].

Принципи слід розмежувати від норм права. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови, норма права – це загальнообов'язкове правило поведінки людей, установлене, санкціоноване й забезпечене державою [3, с. 626]. Принципи відокремлює від юридичних норм їх імперативність, безумовність, концентроване відображення найважливіших закономірностей певного суспільства [3, с. 626].

Проаналізувавши різні визначення науковців щодо терміна "принцип", можна дійти висновку, що всі наявні в юридичній науковій літературі точки зору можна звести до таких: 1) це керівна, фундаментальна ідея, основне правило поведінки; 2) це первинні, загальні, основні, вихідні положення, на підставі й відповідно до яких формулюються інші правові норми та інститути.

Розглянуті визначення терміна "принцип" та висунуті висновки забезпечують лінгвістичний матеріал, який можна використовувати в оперативно-розшуковій діяльності (ОРД). Саме роль керівних ідей у цій галузі виконують його принципи, вони дійсно є головними правилами діяльності правоохоронних органів, які застосовують норми, що прямо випливають (щонайменше, мають впливати) із принципів.

Сутність ОРД, її характерні ознаки відображають принципи, що становлять систему юридичних норм, єдиних для всієї ОРД [10, с. 76].

Вагомий внесок у розвиток принципів теорії та практики ОРД в Україні зробили вітчизняні вчені, зокрема: О. М. Бандурка, В. Л. Грохольський, О. М. Джужа, О. Є. Користін, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. М. Круглий, В. С. Кузьмичов, М. Й. Курочка, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, А. Ю. Шумилов та ін.

Вони висловлюють думку, що питання визначення і змісту принципів ОРД не може бути визнано вирішеним, оскільки вдосконалення ОРД, подальший розвиток її форм потребують безперервних досліджень, спрямованих на визначення основних, керівних засад судочинства.

Насамперед, слід зазначити, що в юридичній літературі немає єдиних поглядів щодо визначення принципів ОРД, їх системи, ознак та змісту. Учені трактують їх по-різному. Проте всі одноставно визнають не тільки їх наявність, а й певну специфіку.

У Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" визначено лише частину принципів ОРД. Усі інші випливають зі змісту норм Конституції України, оперативно-розшукового законодавства, інших законодавчих і деяких підзаконних нормативних актів у сфері регулювання ОРД. До джерел формування принципів ОРД можна віднести договори, підписані й ратифіковані Україною, у галузі дотримання прав людини та боротьби зі злочинністю, а саме: Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий на Генеральній Асамблеї ООН 16 грудня 1966 р.; Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку, прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї від 17 грудня 1979 р.; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання. У Конституції України визначено: "Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України" [11, с. 2].

Принципи ОРД діють у рамках цілісної системи, відповідно до якої сутність і призначення кожного принципу визначається не тільки власним змістом, а й функціонуванням усієї системи. У цій системі принципи, що не закріплені в Конституції України, не конкурують з конституційними основами, а навпаки, перебувають з ними в органічній єдності й доповнюють їх. В якому б законодавчому джерелі не були закріплені принципи, вони випливають із сутності й змісту Конституції, із сформованих у ній загальноправових принципів. Принципи ОРД, що закріплені в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність"

(верховенство права, законність і дотримання прав і свобод людини), за своєю сутністю є принципами конституційного значення [12, с. 272]. Тому спроби встановити серед них ієрархію, верховенство одних над іншими є недоцільними.

Правову основу для визначених принципів ОРД становлять Конституція України, Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність", Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Митний кодекс України, закони України "Про прокуратуру", "Про міліцію", "Про Службу безпеки України", "Про розвідувальні органи України", "Про Службу зовнішньої розвідки України", "Про Державну прикордонну службу України", "Про державну податкову службу в Україні", "Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб", "Про Державну пенітенціарну службу України", "Про статус суддів", "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними", "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві", "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", нормативні акти, що регламентують порядок здійснення ОРД, інші законодавчі акти та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Конституція України і Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" не містять визначення "принципи ОРД". У правовій літературі по-різному трактують це поняття, що зумовлено багатьма причинами, насамперед, відсутністю єдиного критерію та єдиного переліку вимог, яким повинен відповідати принцип ОРД.

Принципи ОРД сформувалися в процесі практичної діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, були узагальнені й визначені теорією ОРД та отримали нормативне закріплення в законодавстві, відомчому правовому регулюванні [13, с. 60]. Прийняття Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" додало принципам статусу законодавчих норм із відповідним механізмом їх дотримання.

О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко вважають, що принцип ОРД слід розуміти як основні положення, яких повинні дотримуватися оперативні працівники у своїй практичній діяльності щодо запобігання, розкриття злочинів, розшуку злочинців, які переховуються, та осіб, які зникли безвісти [13, с. 61].

Значення принципів полягає в тому, що вони є основою для формування здатності й уміння дотримуватись оперативним працівником певної лінії поведінки, належним чином виконувати свої обов'язки, вони є важливим засобом досягнення поставленої мети, виконання завдань і функцій, що покладаються на них [5, с. 11].

Д. І. Никифорчук зазначає, що "закріплені в законодавчих актах принципи ОРД мають визначальне значення для регулювання правових відносин, що складаються в цій правовій сфері, а також для оперативно-розшукової практики, забезпечуючи правильне застосування правових норм, прийняття законних та обґрунтованих рішень" [14, с. 21].

Проведений ним аналіз законодавчих актів України, СНД і країн Балтії, які регулюють ОРД та визначають правовий статус її суб'єктів, показав, що ця важлива державно-правова функція здійснюється відповідно до принципів законності, дотримання прав та свобод особистості, конспірації, поєднання гласних і негласних заходів та засобів, позапартійності, взаємодії з органами управління й населенням. У кожному з цих законів є стаття, у якій закріплено основні принципи ОРД, але не всі, оскільки деякі з них випливають зі змісту інших їх норм. Вони підтверджують таке визначення: "Принципами ОРД є керівні ідеї, вироблені оперативно-розшуковою практикою і закріплені в нормах законодавства про ОРД, що виражають політичні й соціальні закономірності розвитку суспільства, а також моральні й правові уявлення населення про сутність, мету, завдання та процедури її здійснення" [14, с. 20–21].

Аналогічну точку зору висловлюють і російські вчені К. К. Горайнов, В. С. Овчинський, А. Ю. Шумилов, І. І. Шумилова. На їх думку, принципи ОРД – це вихідні (найважливіші, керівні) ідеї, що визначають зміст ОРД. Принципи ОРД утворюються розшуковою практикою і формулюються в оперативно-розшуковій теорії, відображаються, як правило, у нормах оперативно-розшукового законодавства [15, с. 8–9].

Як слушно зазначає Д. Й. Никифорчук, принципи ОРД визначають її державно-правовий характер, юридичну природу та легітимність як самостійного виду правоохоронної діяльності. Вони гарантують дотримання прав і свобод особистості в ОРД, створюють передумови для формування концепції як кожного її положення, так і всієї її системи загалом, забезпечуючи вдосконалення різних аспектів оперативно-розшукової роботи [14, с. 22].

Уважаємо, що принципи ОРД за своєю суттю мають імперативний, державно-владний характер і містять загальнообов'язкові приписи, яких мають дотримуватися всі суб'єкти ОРД.

На наш погляд, зміст принципів ОРД відображають такі положення: 1) принципи є гарантією ефективного здійснення ОРД; 2) їх використовують як основу для забезпечення ефективного механізму, усунення можливих розбіжностей і недоліків закону; 3) норми-принципи є вихідними для тлумачення всіх інших оперативно-розшукових норм; 4) принципи є засобом, завдяки якому досягається упорядкованість в усуненні прогалин в оперативно-розшуковому законодавстві; 5) вони відображають соціальну значимість ОРД, визначають структуру і зміст форм діяльності оперативних підрозділів, правове застосування негласних заходів і засобів, спрямування ОРД на виконання завдань кримінального судочинства, отримання інформації в інтересах безпеки суспільства й держави.

М. А. Погорецький виділяє основні ознаки принципів ОРД: 1) принципи ОРД являють собою правові основи формування та функціонування органів, що здійснюють ОРД; 2) найбільш повно виражають зміст нормативних актів, що регулюють ОРД; 3) закріплені в чинному законодавстві у вигляді правових приписів найвищої юридичної сили [16, с. 13].

Крім того, зазначені в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" принципи не функціонують самі по собі. Вони виконують такі функції: пізнавальну, нормативну, перетворення, практичного застосування в реальних умовах вказаної діяльності. Ці принципи розроблені на основі багаторічної практики ОРД і підтвердили своє практичне значення. Значення принципів ОРД полягає в тому, що саме вони відображають сутність цього виду державної юридичної діяльності. Причому визначення таких принципів має не лише теоретико-пізнавальне, а й практичне значення. Слід зазначити, що правотворчість у галузі ОРД не завжди відповідає новим суспільним відносинам, які потребують правового регулювання. У такому випадку принципи ОРД і виконують роль регулятора тих відносин, які ще не піддано юридичному нормуванню [15, с. 62–63].

Принципи ОРД характеризуються такими ознаками: це вихідні, загальні, керівні положення, що повинні виражати сутність і зміст ОРД та відповідати на запитання: для чого і яким чином здійснюється ОРД, в яких випадках можуть бути обмежені права і свободи громадян, як діяльність контролюється суспільством і державою; виражати демократичну й гуманістичну сутність ОРД; закріплені в чинному законодавстві; поширюються на всіх учасників правовідносин; є невід'ємними елементами професійного мислення та нормою поведінки оперативних працівників; утілені в законі та взаємопов'язані з іншими принципами ОРД; тісно взаємопов'язані з державною політикою у сфері кримінального судочинства, з урахуванням положень міжнародно-правових актів з прав людини.

Ураховуючи викладене, можна дійти таких висновків щодо принципів ОРД: 1) вони є вихідними положеннями й керівними ідеями відповідного виду правоохоронної діяльності й відображають соціально-історичні закономірності суспільного устрою, в умовах якого здійснюється ОРД. Кожен принцип ОРД, відображаючи певні закономірності суспільного життя, акумулює в собі низку однорідних ознак, комплекс яких, відрізняючись автономним характером, набуває властивість вихідного положення ОРД. У свою чергу, принцип ОРД, що сформувався, має бути включено до системи її керівних положень; 2) зумовлюють державно-правовий характер ОРД, її юридичну природу й легітимність як самостійного виду правоохоронної діяльності; 3) гарантують дотримання прав і свобод людини та громадянина в ОРД, а також виконання громадянами їх юридичних обов'язків; 4) створюють передумови до формування концепції кожного її основного положення або її системи загалом, забезпечуючи вдосконалення її різних аспектів; 5) будучи закріпленими в юридичних нормах законодавчих актів, регламентують ОРД, мають важливе значення для регулювання суспільних відносин, що складаються в її сфері, а також для оперативно-розшукової практики, забезпечуючи правильне застосування правових норм, прийняття обґрунтованих і законних рішень; 6) адресовані до всіх суб'єктів ОРД, тобто є загальнообов'язковими; 7) є рівновеликими та єдиними; 8) відрізняючись між собою за змістом та характером правових вимог, вони становлять систему однопорядкових структур, у

якій не існує зв'язків та відношень субординації. Субординаційні зв'язки існують у загальній системі принципів, що діють у правовій сфері, в основу якої покладено диференціацію їх на загальноправові, міжгалузеві та галузеві; 9) утворюють цілісну систему взаємопов'язаних, взаємозумовлених елементів, кожен з них передбачає наявність інших, при цьому кожен принцип ОРД має самостійний зміст, власний предмет; 10) порушення будь-якого з принципів ОРД зумовлює порушення інших; 11) принципи ОРД повинні відрізнятися стійкістю і постійністю; 12) жодні теоретичні (правові) ідеї не можуть регулювати ОРД і правовідносини, що виникають під час її здійснення. Правові ідеї, що формуються дослідниками, безсумнівно, можуть впливати на правосвідомість правозастосування, але така правосвідомість повинна коректуватися і підкорятися лише тим науковим ідеям, які сприйняті законодавцем як основа того або іншого виду діяльності й закріплені в конкретних правових нормах, тобто стали нормами-принципами; 13) принципи ОРД виконують пізнавальну, нормативно-регулятивну, охоронну та функцію перетворення, практичного застосування в реальних умовах вказаної діяльності.

Таким чином, розглянувши різні точки зору, відзначаючи позитивні й негативні аспекти, ураховуючи важливість принципів для належного функціонування ОРД, ми пропонуємо ст. 4 "Принципи оперативно-розшукової діяльності" Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" доповнити визначенням принципів ОРД у такій редакції: "Принципи оперативно-розшукової діяльності – це вихідні положення, керівні ідеї, що виражені в нормах законодавчих і нормативних актів, визначають побудову інститутів оперативно-розшукового законодавства, відображають переконання та погляди суспільства в особі його законодавчих і правоохоронних органів на зміст, мету, завдання та механізм здійснення особливої державно-правової форми боротьби зі злочинністю в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності й організації роботи оперативних підрозділів".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Маркс К. Сочинения : [в 30 т.] / Карл Маркс, Фридрих Энгельс. – [2-е изд.]. – М., 1962. – Т. 20. – 827 с.
2. Рудейчук В. Суть прокурорського погляду / В. Рудейчук // Вісник прокуратури. – 2003. – № 4. – С. 49–52.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.
4. Козинець І. Щодо питання про сутність поняття принципу кримінального процесу / І. Козинець // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 12. – С. 171–177.
5. Малюга В. І. Принципи організації та діяльності прокуратури України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 "Судоустрій; прокуратура та адвокатура" / В. І. Малюга. – К., 2002. – 20 с.
6. Лукашева Е. А. Принципы социалистического права / Е. А. Лукашева // Советское государство и право. – 1970. – № 6. – С. 21–29.

7. Шейндлин Б. В. Сущность советского права / Шейндлин Б. В. – Л. : ЛГУ, 1959. – 140 с.
8. Смирнов О. В. Соотношение норм и принципов в советском праве / О. В. Смирнов // Советское государство и право. – 1977. – № 2. – С. 16–18.
9. Колодій А. М. Принципи права України : [моногр.] / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
10. Шевчук О. Ю. Реалізація принципів ОРД при розкритті злочинів оперативними підрозділами / О. Ю. Шевчук // Актуальні проблеми сучасної юридичної науки та правоохоронної діяльності : матеріали наук.-практ. конф., (10–11 квіт. 2009 р.) / за ред. Л. В. Кравченко. – К., 2009. – Ч. 2. – С. 76–78.
11. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. / Верховна Рада України. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України" : станом на 1 черв. 2012 р. – К. : Алерта, 2012. – 304 с.
13. Долженков О. Ф. Оперативно-розшукова діяльність – як правоохоронна функція кримінальної міліції / Долженков О. Ф., Думко А. Ф., Козаченко І. П. – О. : НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.
14. Оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. / [Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Никифорчук Д. Й. та ін.] ; за ред. проф. О. М. Джужі. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с.
15. Оперативно-розыскная деятельность : [учеб.] / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, А. Ю. Шумилова. – М. : ИНФРА – М, 2002. – XXII, 794 с.
16. Погорецький М. А. Оперативно-розшукова діяльність : правові основи (структурно-логічні схеми) : [навч. посіб.] / М. А. Погорецький ; за ред. проф. Ю. М. Грошевого. – Х. : Арсіс, 2005. – 192 с.